

CIGÁNYÉLET CIGÁNY ÉLET

Támasztom a léckerítést a késő délutáni napfényben. Alsószentmárton, Pécsről délre, a jugoszláv határ mellett. Film készül, újabb dokumentum a divatba jött témáról: a cigányok életéről.

Az utcáról egy kamaszfiú dől biciklistül a kerítésnek, s mohón faggatozik. Mi van a fülében annak a piros pulóveres fiúnak? Mondom, hogy fülbevaló. Miért? Nem tudom, csak annyit tudok, hogy Minoru, a forgatócsoport fotósa japán. Azoknál ez a szokás? Ördög tudja. Maga német? Nem. én Budapestről jöttem. De van velünk, valóban, egy német is. Az a magas szőke. Tudnak ezek magyarul? Nem, mint ahogy én sem románul (mert az alsószentmártoni cigányok anyanyelve román). De velünk jött Csoli, azaz Daróci József. Ő tud cigányul is, románul is, magyarul is. Az honnan jött? Pesti.

Tágra kerekül a fiú szeme.

— Pesten is vannak cigányok?

Elmondom neki, hogy Daróci Józsa Rákospalotán tanító, cigány osztályban. És cigány klubot vezet. Sok cigány él Pesten is. Hitetlenkedik. S bizalmatlanul szegezi nekem a kérdést, amelyről leesik az állam:

— Hol van az a Pest... Magyarországon?

Hát így állunk. Ebben a pillanatban neki is, de nekem is döbbenetesen nagy ország Magyarország.

CIGÁNYUL VAGY ROMÁNUL?

Alsószentmártonban tudják a cigányok, hogy ők románul beszélnek. Nagykanizsa mellett, Szepetneken, a forgatás szünetében azt kérdezi Daróci — magyarul — a tízéves forma Palitól, a csapi cigány kollégium lakójától, akit azért ragadtunk vissza egy délelőtti szülőfalujába, hogy családi környezetével is megismerkedhessünk:

— Te tudsz cigányul?

— Igen.

Csoli románra vált. A fiú válaszol. A rákospalotai tanító magyarul elmagyarázza, hogy válaszában helytelenül használta a román névmásokat. A gyerek fölfogja, s kijavítja a mondatot.

— Most milyen nyelven mondtam ezt? — kérdezi Daróci, miután cigányra fordította a szót.

Fali zavartan arrébb somfordál. A válla fölött visszaszól:

— Ezt én nem értem...

A csapi iskolában nem anyanyelvén, hanem magyarul folyik az oktatás. De az igazgató, Bán József három év alatt nagyjából megtanult a gyerekektől románul is.

A csapi kastély fénykorában sem lehetett fényes lakhelye nagyuraknak. A csöpp faluban mindenestre a legnagyobb lakóépület. Tisztaság, rend mindenütt: a szobákat, folyosókat éppúgy rendben tartják, mint kezüket, arcukat, ruhájukat a bentlakók.

Túlságosan is nagy az ellentét az otthoni földes szoba-konyhával, vagy egycellás putrival. Avagy talán túlságosan is csekély: csak négy évig tanulhatnak, lakhatnak itt a gyerekek.

A parkszerű udvar öreg fái alatt, egy roppant méretű rönkasztal két oldalán foglalunk helyet Orsós Erzsikevel, nyugodt beszélgetés reményében.

Erzsikét a nyári szünet végetértével nem akarták visszaengedni Csapiba. A gyerek elpanaszolta a kisbíróknak (modernebb, ámde Bagolán nem közismert szóhasználat: a községi tanács hivatalsegédének), aki „a tanácsulésen is fölvetette a dolgot”. A tanácselnök szólt Bogdánéknak, Erzsike nevelőnőjének. De közben Erzsike is bejelentette otthon, hogy ha nem engedik vissza, levelet ír az igazgató bácsinak, hogy jöjjön érte, vagy egyszerűen megszökik, s elgyalogol Csapiba. „Nem félek én, kitől kell félni? Szellemeiktől? Ó...”

Bogdánék tagadják, hogy nem akarták volna visszaengedni a lányt. Az igazság az, hogy valóban nem akarták engedni szeptemberben, amikor elengedték volna november elején, amikor már nem kell kihajtani a csordát. Mert nyáron Erzsike is csordáslány.

A SZÍVBAJOS CSORDÁSLÁNY

Bogdán Ferencné immár ötödik éve a bagolai téesz-tagok háztáji teheneinek csordása, évente megújított szerződéssel. Ezen a joga lakja a termelőszövetkezet „pásztorházát” (így nevezi az elnök aláírásával és pecsétjével hitelesített papír, amely Bogdáné munkaviszonyát igazolja). Ez a „pásztorház” nem lakóház, hanem takarmány- és szerszámraktár volt korábban, a bikaistállóhoz tartozott — ha jól vettem ki Marton Pista bácsi, a községi kisbíró szavaiból. Az istálló ma romcs; tetejéről Bogdánék szedték le a cserepek javát, hogy a „pásztorházát” meg-

Székely Józsefné szép hangját még a cigaretta sem tette tönkre

foltozzák. A téesz húsz éve nem költött ezekre az épületekre.

Ide került Orsós Erzsike 1975. januárjában Belezárnól, ahol meghalt az édesanyja. Apja épp nem volt szabadlában. De amint előkerült, jött a két gyerekért — így tudniillik nem az övé a családi pótlék, hanem Bogdánék kapják. Bogdán Ferenc — Erzsike gyámjapja, egyébként: féltésére — tudomást szerzett Csapiról, s 1975. április 15-én kollégiumba került a kislány és öccse, Géza — hogy ne kerüljenek vissza apjukhoz, aki után különben egy csöppet sem vágykoznak.

Bogdán Ferenc segédmunkás, de alig keres, beteges, és a szóbeszéd szerint azt a keveset sem igen kívánja hazaadni. (Még ma is meglehetősen elterjedt fölfogás ez a cigányok közt: az asszony szülte a gyereket, lássa is el őket.) Bogdáné igyekszik is: többet keres, mint a férje. De ő sem mondható makkegészségesnek. Erzsike lánya — a 14 éves „nagylány” — amikor ott jártam, lázas volt. Az orvosig eljutott vele az anyja, az ágybafektetésig már nem, hisz napközben magukra hagyja a gyerekeket, s a két kicsit is Erzsikek kell gondolnia.

A másik Erzsike — csapi beszélgetőtársam — szerbi szívujj. Egy évig kezelték a fővárosban, fél évig Kanizsán. De alighogy kiböki ezt, rögtön rácafolna:

— Nincs ám nekem semmi bajom!

A közben körénk gyülekezett gyerekseregéből tüstént „áru!kodik” valaki:

Bogdáné és a „nagylány”

A bagolai kisbíró a „pásztorház” udvarán

— Azért mondja, hogy ne tessék szólni az igazgató bácsinak!

Bán József, persze, jól tudja mindezt. Erzsike a kollégium jelöltje a nyári csillebérci úttörőtálatkozóra. Am előtte még az igazgató bácsi el fogja vinni orvosi fölülvizsgálatra, annak eredményétől függ, hogy eljuthat-e a kislány Csillebércre, vagy sem.

Őszintén remélem, hogy az orvosi vélemény igenlő lesz. Mert ha az orvos eltiltja a gyereket Csillebércről, akkor az anyyi, mintha az úttörőtálatkozó helyett a hajnalonkénti csordakihajtást javallotta volna neki...

A cigányok közt igen sok a szívbeteg. Meg az idegbeteg. A sok súlyos következménnyel járó izgaság, ami sokak szerint „a vérükben”, valójában inkább csak az idegeikben van. A putri, a nyomor, ismerjük el, nem éppen nyugtató körülmény.

Igaz viszont, hogy néhol — nevezetesen ott, ahol a primitívebb közösségi életformából éppen valami másra, vagyoni differenciálódással és a családi elkülönüléssel járó, végleges helybenlakásra váltanak át — egy-két nemzedékre genetikailag is rányomja bélyegét az anyagilag bármily nyomorúságos, de erkölcsileg mégis szigorú szabályokat állító közösség bomlási folyamata. Nem véletlen, hogy éppen az ilyen helyeken fordul elő a vérfertőzés, az apa—lánya házasság.

Mint például Alsószentmártonban, amely azelőtt sokác falu volt, ma cigány falu. A tanácselnökasszony szavai szerint (ő nem cigány, Kistapolcán lakik, több falu gazdája, nemcsak Alsószentmártoné), a sokácok kíméletlenül kizsákmányolták azelőtt a cigányokat, belőlük éltek. A magángazdálkodás háttérbe szorulásával csökkent ennek a lehetősége. A sokácok sorban elköltöztek, s fölkinálták házaikat a cigányoknak, akik állami hitelekkel meg is vásárolták a parasztházakat.

ÉS IDEJÖSSZ TANÍTANI?

A forgatócsoport első látogatásakor a rendező kénytelen volt az autóba menekülni egy fél-idióta kamasz ostroma elől. Most is mellénk szegődött egy ilyesfajta legényke. Jókora bottal kezében szaporán jön-megy, s közben énekelget. A rendező a kamera elé akarja állítani; tiltakozik, el-elugrik. Végül előkap egy levéltárcát, maroknyi fénykép hullik ki belőle. Kínunkban harsogva nevetünk: járt itt már előttünk is szakmabeli, „kiszúrta magának ezt a jó fejet”...

Az egyik portán kamera elé hívjuk a „gazdát”. Izmos, kopaszodó férfi Gyimesi József, még innen a negyvenen. Magánbeszélgetésben keményen elősorolja a falu sérelmeit. A felvevőgép előtt inkább csak „jópofáskodik”. Hiába, ott ül mellette a tanácselnökasszony is.

Házigazdánk felesége idősebbnek látszik a férjénél. Vagy talán csak összevagdalt félarca miatt tetszik úgy. Egy errefelé majdhogynem szokásos dráma nyomait hordja: egy korábbi szerelmi ügy folytatásaképpen életre-halálra ellenséggé lett két család. A másik család asszonyai vagdalták össze az ő arcát, bosszúból.

Fizetési nap után vagyunk. Erkezik a busz a falu központja, a kocsmá elé. A leszállók egyike-másika hazafelé tart. Zömük be az italboltba.

A faluból kifelé menet fölkiált az elnökasszony az autóban:

— Na, már megint egy...!

Kipillantok. A járdán föltúrt ingujjú férfit támogat a társa, a karja merő vér. Bicskázta a faluvégén.

Kistapolcán azt mondja az elnökasszony:

— Ott a boltnál tessék kitenni.

A bolt: italbolt. Az elnökasszony betér. Nem tudni, mi dolga ott: talán keres valakit. Jó szándékú asszonynak látszik, különösen az alsószentmártoni iskola helyzetén szeretne mindenképp segíteni. Nekünk is úgy panasolta el, hogy háromszoros a túlzásfűtés, meg hogy a tanítók jó része képesítés nélküli, mintha segítséget remélhetne tőlünk is.

Nyomott hangulatban ülünk a kocsiában. Daróci Jóska talán azon gondolkodik, hogy amint dél előtt megérkezett Alsószentmártonba előkészíteni a forgatást, beszélgetni a helybeliekkel, tüstént nekiszegezték a kérdést:

— Tanító vagy? És idejössz tanítani?

Nemigen mehet oda tanítani. Cigány iskolásgyerekek temérdek van országsherte, cigány tanító pe-

A zalaegerszegi Cigányszínpad „szitárja”: Horváth Zsuzsi

SZERICAVA MINORU színes és LŐRINC JÓZSEF fekete-fehér felvételei

dig kevés. Daróci József apja Csepelen lakik, ő feleségestül Rákospalotán. Minden cigány településre nem mehet éppen ő tanítani.

ELTŰNNEK A NÉPSZOKÁSOK?

Az alsószentmártoni forgatás előkészítése egyébként nem sikerült, mert hibás volt az eredeti elképzelés. Ezt Daróci mindjárt közölte is velünk, amint délután megérkeztünk. Nem lehet ebben a faluban régi szokásokat filmezni, éppen mert a cigányok csak nemrég költöztek be a telepről a faluba. Semmi eljegyzés, semmi keresztelő. Mulatni a kocsmában mulatnak.

Az ilyen átmeneti állapotban eltűnik a hagyomány, eltűnik a folklór. De csak átmenetileg! Ha

befejeződik az életformaváltás, fölújulnak a hagyományok, immár más alapon: nem eleven, természetes szokásokként, hanem már a műveltség mellett, kiegészítésként. (Nem véletlen, hogy a magyarországi cigányságnak is megjelentek első, nem jelentéktelen irodalmi képviselői. Például Daróci József, cigány néven Csoli is költő.) A folklór tehát nem élettartozékként, hanem népi kulturális hagyományként él ilyenkor tovább. Színpadra kerül a tánc, az ének. Művelődési házba. Ha van rá lehetőség.

Zalaegerszegen az Ifjúsági Művelődési Házban működik 1974 óta a Cigányszínpad. (Közbevetőleg: nem tudom, miért „cigányszínpad”, s miért nem „cigány színpad”? Éppígy nem tudom, hogy ha nem „magyarasszony”, hanem „magyar asszony”, akkor miért „cigányasszony”, és miért nem „cigány asszony”? Helyesírásunk

olyasmit is tükröz, amit jó volna letörölni legalább a tükörről.)

A Cigányszínpadot — legyen hát egyelőre Cigányszínpad — természetesen, a cigányok hozták létre. Alapításában nagy szerepet játszott Székely József és családja. De velük csak a Halom utcában, a cigánysoron volt alkalmam elbeszélgetni. Székelyéket ma az együttes előadásaira sem akarják bebocsátani. Családi rivalizálás zárta ki őket a társaságból. Eleinte Székely Edit volt a szólóénekes, ma Horváth Zsuzsi. A cigány ének- és táncbetétekkel megtűzdelt, átdolgozott Rómeó és Júlia szereposztásában hat Horváthot találtam a főbb szereplők között. Talán két kivétellel, az egész mostani együttes: testvér vagy unokatestvér.

Nem könnyű hangos filmfelvételt készíteni a Halom utcában. A kutyáktól éppoly nehéz csöndet kérni, mint a gyerekhadtól, az odacsődülő ismerősöktől, szomszédoktól. (Ellentétben velük, Székelyék csöndes szavú, egyenletes beszédű emberek.) A háttérben egy bácsikának most támad kedve a szekere kerekét szögelni. Az istennek nem akarja abbahagyni még tíz percre sem. Azután, amikor már megindul a magnetofon és a felvevőgép, fölri mellettünk Székely Edit pólyásbabája, s nővére — vagy húga — habozás nélkül belép a képbe, és átadja a csöppséget Editnek, aki kénytelen hozzákezdeni a szoptatáshoz. Közben Székelyné arról beszélt volna, mit élt át Daciauban, ahol öregapja meg két bátyja a szeme láttára pusztult el. Őt a szovjet katonák hozták haza 1945. júniusában.

Kíváncsiak vagyunk rá, hogyan énekel Edit, valóban fölér-e a hangja a Horváth Zsuzsiéval. A hangmérnök bevonul szerkentyűivel Székelyék lakásába, de mire utánamennék, már fordul is kifelé: nincs villany a házban.

„TE MEG ÁLLJ EL INNEN!”

Pár házzal odébb betelepünk az utcai szobába. A kutya, természetesen, ugat az ajtó előtt, az utcáról gyerekek zörgetik meg az elfüggönyözött ablakot. Mindenki benn akar lenni a lakásban. A rokonok és a háziak felét sikerül nagy nehezen kitéssékelní. A hangmérnök a pitvarban alig győzi humorral, pedig természetből meg van áldva vele.

Aztán Edit énekelni kezd, előtte egyik öccse tartja kézben a mikrofont, roppant módon élvezi a munkát. A második számnál elfátyolozódik a fiatalasszony hangja. Futás egy pohár vízért. — Tessék talán leülni, pihenni egy kicsit — mondja neki a rendező.

A hangmérnök — fiatalember — belép, s vidám lezseriséggel odaszól Székelynének: — Addig te is énekelhetnél. Te meg állj el innen — fordul a hatvanéves nagyapához. A cigányok beszédesen egymásra pillantanak. Nekünk a szemünk se rebben, csak pár pillanatra dermedten bámulunk a falra, a plafonra, ki hova.

Székely Józsefné csodálatosan énekel. Igazi mestere a népművészetnek, ha nem is jutott még senkinek eszébe, hogy kitüntesse a „népművészet mestere” címmel. Sem a lánya, sem a Cigányszínpad jelenlegi sztárja, Horváth Zsuzsi nem léphet a nyomába, pedig ők is szépen énekelnek. A híres Kigyóballada egyik változatát adta elő, tüneményesen, megrendítően.

Rohanás újra autóval, tűző napsütésben. Fáradtak vagyunk. Én csak három napja nem alszom eleget, a stáb már két hete járja így az országot. Kell a mókázás, az ugratás, a röhögés, a rekeszizom fájdalom ahhoz, hogy ébren és éberen tartsák magukat. Záporoznak a „sztorik”. Van egy pár „nagy szám”. Amikor a segédoperátor — talán Hodász? — elájult egy putriban. Amikor a rendezőasszisztens föláldozta magát a stábert, s elfogyasztotta, amivel megkínálták.

— Mindent a filmért — mondja a gyártásvezető. — Csak a rühöt meg a kiütéseket nem vállalom. Én már egy életre cigányszakértő vagyok. Elég.

Nincs szerencséje különben. Ösztönös idegenkedése félrehúzná a cigányok társaságától, amint kötelezően letudta a dolgát, ám sötét bőre miatt mindenütt cigánynak nézik, s épp őt választják ki előszeretettel, hogy kiöntse előtte a lelüket.

— Ez a cigányélet, a miénk — sóhajt föl a röhögések szünetében az egyik világosító. — Ideje volna már hazanézni, hogy mi a helyzet az asszonyai.

CSALA KÁROLY

Kicsi műhely, nagy műhely

„A játék az különös gömbölyű és gyönyörű, csodaszép és csodajó, nyitható és csukható, gomb és gömb és gyöngy gyűrű. Bűvös kulcs és gyertya lángja, színes árnyék, ördöglámpa.”

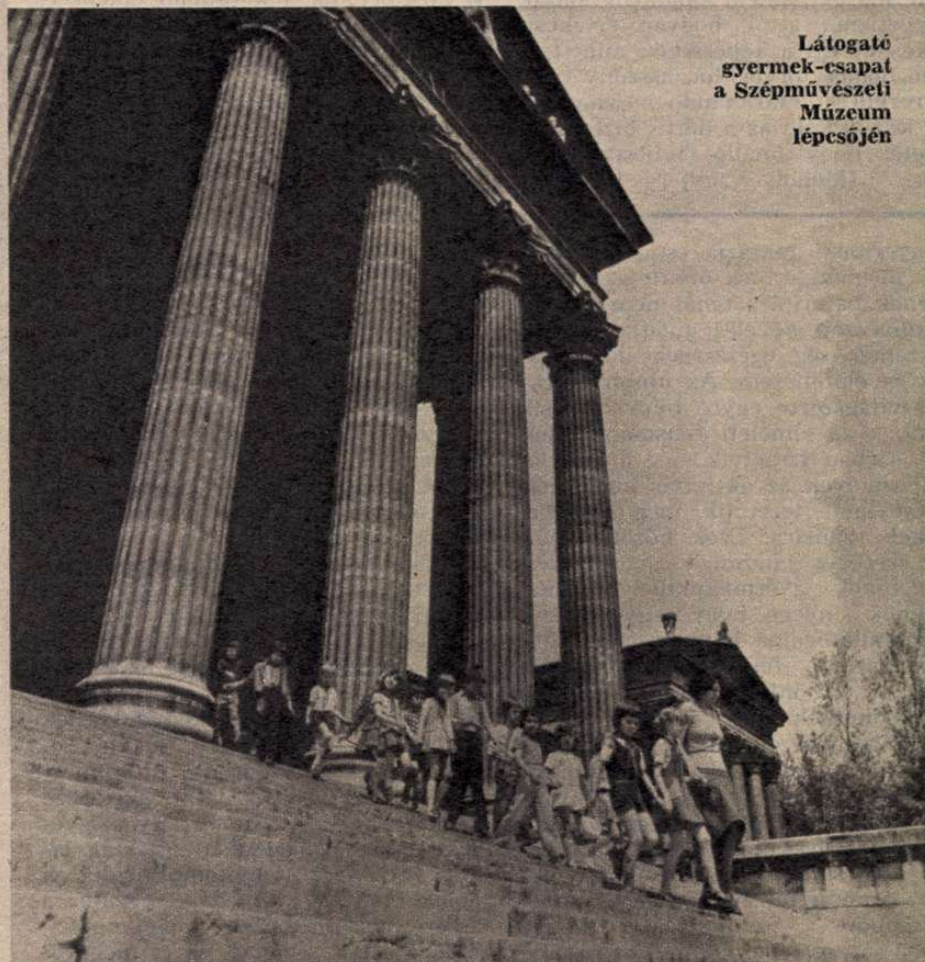
(Kosztolányi Dezső)

A gyerekkori játékok ébren tartják az alkotó ösztönöket és különböző készségek kialakításához járulnak hozzá. Ez a „bűvös kulcs” segít át lépni a mesék birodalmából a valóságba: a babák féltése átalakul családi felelősséggé, az építőkockák helyét átveszi a szerszám, a körző, vagy a toll. A szegényember legkisebb fiától tanultuk meg, hogyan kell legyőzni a hétfejű sárkányt, vágunk ollóval papírbabát, vagy építettünk hőembert, varrtunk babaruhát. Szerepeket játszottunk, orvost, rablót, indiánt — és eközben izleltük meg az alkotás örömét. Előfordult, hogy ránk szóltak: „eredj tanulni, te nem vagy indián” — ekkor ismertük meg a családás keserűségét, a meg nem értettek magányosságát.

A kisgyerek fantáziája gazdag. Meséket talál ki, bonyolult helyzeteket: bátran és meglepő magabiztossá-

gal rajzol, a körülötte levő dolgokat döbbenetes jellemzőerővel ragadja meg. De az évek számával magatartása változik, tudomásul veszi, hogy a virágok kisebbek, mint a házak, s szégyellni kezdi, hogy korábban erre nem gondolt. Ítéleteiben is bizonytalanabb lesz, kezdi előnyben részesíteni a tanult ismereteket.

Moholy-Nagy László, művészetpedagógiai tapasztalatait összegező könyvében, a „Vision in motion”-ban mutatott rá arra, hogy az iskolai oktatásban a súlypont sajnálatosan a megtanulható anyagra helyeződött át, s a követelmény nem az „alkotás”, hanem a „befogadás” fejlesztése lett. Ennek eredményeképpen egyre kevesebb a példa az önálló kezdeményezésre az életben és a különböző munkaterületeken. Az így képzett ember az összefüggések keresése, környezetének átalakítása he-

Látogató gyermek-csapat a Szépművészeti Múzeum lépcsőjén